

III. РАХИМИ

МЕМОРАНДУМ ДОСТАВЕН ДО СУЛТАНОТ И ЕВРОПСКИОТ ПЕЧАТ ЗА СОЗДАВАЊЕ АВТОНОМИЈА НА АЛБАНИЈА И МАКЕДОНИЈА 1898 ГОД. И НЕГОВАТА ПОЛИТИЧКА ЗАДНИНА¹⁾

Востанието на Ерменците во 1895 година, како и востанието во Мелник, предизвикано од навлегувањата на четите испратени од македонскиот Врховен комитет во Бугарија, имало за последица остри реперкусии што ги презеле турските власти против македонското население. Овие настани повторно го покренале источното прашање пред Големите сили кои имале решително влијание кај Портата и биле заинтересирани да се запази статус кво на Балканот. Покренувањето на источното прашање сакале да го искористат балканските буржоаски кругови за остварување на нивните територијални претензии. Бугарија со помош на Русија почнала да врши силен притисок над Портата за реформи во Македонија со цел подоцна да ја присоедини кон Бугарија, како што ја присоедини и Источна Румелија во 1885 година. Покренувајќи ја својата политичко-дипломатска активност по овој проблем, бугарската влада сакала да создаде таков впечаток кај јавното мнение дека македонското прашање не може да се реши без Бугарија.

И останатите балкански држави Србија и Грција, заинтересирани за Македонија, пројавија видна активност околу ова прашање, настојувајќи да ги остварат нивните територијални претензии во Македонија. Во летото 1896 год. ТМОРО на Конгресот во Солун усвои програма со која се бараше создавање полна политичка автономија за Македонија и Одринско преку подигнувањето на револуцијата. Сите овие настани на Балканот повлијаале и на албанското национално движење повеќе да се зафати со проблемот на албанското население и за нејзината иднина. Во текот на овие настани албанското национално движење пројави

¹⁾ Во насловот е ставен меморандум како што стои и во пропратното писмо на српскиот дипломатски агент во Софија испратено до МИД на Србија каде се вели: Предлог: Меморандум доставен до султанот и европскиот печат, доколку овој документ носи наслов предлог.

видна активност како во земјата така и надвор од неа. За таа активност пишува и српскиот конзул од Приштина во своите извештаи испратени до Белград во кои бележи дека Албанците се состануваат и се договараат кришно од турските власти, имајќи го предвид сочувувањето на нивните предели.²⁾ По неколку дена истиот конзул известува дека Албанците на свои состаноци решиле да побараат од султанот самоуправање, а финансиските средства прикупени во нивните предели да ги користат за нивните краишта. На крај решиле да побараат и независен кнез.³⁾

Знаејќи за територијалните претензии на бугарските и српските владеечки кругови, Албанците биле против тоа пределите населени со албански елемент да се опфатат со реформите за Македонија. Поради овие причини во околината на Корча, во Западна Македонија и Косово бил покренат широк бран на протести против барањата за реформи во овие предели во име на Македонија.⁴⁾ Меѓутоа, тој општ став на Албанците со време еволуирал. Феудалните првенци и бајрактарите барале краиштата населени со Албанци да се исклучат од реформите, оставајќи го албанскиот народ и понатаму под турската власт како што било и дотогаш. Дотолку, претставниците на албанската трговска буржоазија и интелигенција барале создадената политичка ситуација да се искористи за остварување на нивните национални барања. Тие не само што протестираше против вклучувањето на пределите населени со албанскиот елемент во реформите за Македонија туку барале посебни реформи за Албанија.⁵⁾ Нивното барање било: сите предели населени со албански елемент да се вклучат во една автономна Албанија под суверенитетот на султанот. Со тоа тие барале самоуправа, определување на границите на таа автономија, администрација и школи на албански јазик, како и служење на војната обврска во границите на автономијата. Таквите барања се доставени до Високата Порта и до Големите сили во вид на меморандуми во текот на 1896 и 1897 година. Меморандуми и петиции биле доставени од страна на разни групи, од ал-

²⁾ Дипломатски архив на Секретаријатот на надворешните работи на Југославија (во натамошен текст ДА СИП) Политичко одделение 1896 год. Извештај на Вранислав Нушиќ од Приштина од 20. IX — 3. X. 1896.

³⁾ ДА СИП ПО 1896. Извештај на Нушиќ од Приштина од 3/16 октомври 1896.

⁴⁾ Со реформи во Македонија требале да се опфатат: Солунскиот, Битолскиот, и Скопскиот вилает. Бидејќи во Битолскиот и Скопскиот вилает имало доста предели населени со албански елемент, тие протестираше и тие да се вклучат во поимот Македонија.

⁵⁾ Historia e Shqipërisë II, Tiranë, 1965, str. 238.

бански комитети и друштва како од земјата така и надвор од неа. Тие барања се разликувале една од друга, зависно од социјалниот состав на составувачите.⁶⁾

И македонското револуционерно движење во 1896 година одржува свој Конгрес и усвојува програма со која се предвидува полна политичка автономија на Македонија и Одринско во рамките на Османското царство.⁷⁾ Таа пристапува и кон формирање на вооружени чети кои ќе послужат како стожер на револуционерното движење. Меѓутоа, некоја соработка помеѓу двете соседни движења не постоела.

Со почетокот на Турско-грчката војна во април 1897 година поради критското прашање, активноста на албанското движење привремено стагнирало. Портата успеала да ангажира добар дел од албанските феудалци против Грција, користејќи го фактот што грчката војска била концентрисана до пределите населени со албанско население во Јанинскиот вилает. По завршувањето на војната албанското движење повторно го покренало прашањето за реформи во пределите населени со албанско население. Меѓутоа, турската влада сега била ослободена од војната со Грција и одлучила со војничка сила да стави крај на албанските барања и на нивното национално движење. Во врска со таквиот став, таа из-

⁶⁾ Претставници на феудалните бегови во една петиција, доставена од Битола во ноември 1896 година до султанот, барале соединување на пет вилаети: Скадарскиот, Косовскиот, Битолскиот, Јанинскиот и Солунскиот во еден вилает со центар во Битола, со турскиот јазик како званичен во администрацијата. Тие со ова изразиле своја желба да не се издвојат од Османското царство, а од друга страна, да ги сочуваат своите чифлици што се протегале во сите овие вилаети.

Претставници на либералната буржоазија барале признавање на албанската националност без разлика на верата, како и споредување на реформите ветувани со Берлинскиот договор во четирите вилаети: Скадарскиот, Косовскиот, Битолскиот и Јанинскиот.

И демократските кругови на албанската буржоазија барале автономија на Албанија во рамките на четирите вилаети: Скадарскиот, Косовскиот, Битолскиот и Јанинскиот. Тие барале признавање на албанскиот јазик како званичен јазик во администрацијата, во школите и црквите. Меѓутоа, треба да се напомене дека и тие не можеле да се ослободат од националистичките претензии барајќи четирите вилаети целосно да се вклучат во автономна Албанија, кога се знаело дека во пределите на Косовскиот и Битолскиот вилает живее поред албанското население и македонско и српско, а во Јанинскиот и грчко население кои не би се помириле да се вклучат во Албанија.

⁷⁾ Македонското револуционерно движење сметало дека во автономна Македонија треба да се вклучат вилаетите: Солунскиот, Битолскиот, Косовскиот и Одринскиот. Но населението во овие вилаети не било само македонско. Во Косовскиот и Битолскиот вилает живеел добар дел од албанското и друго население, така што на овие два вилаети претендирало и албанското движење. Така, ниту кај едните ниту кај другите не е прецизно речено кои предели од тие вилаети треба да се вклучат во соодветните автономии спрема населението што придонело и да не дојде до соработка помеѓу двете движења.

дала строги наредби до вилаетските власти строго да внимаваат врз активноста на албанските комитети кои се спремаат да предизвикуваат немири.⁸⁾

Од пишувањето на странскиот, како и од тогашниот албански печат, може да се заклучи дека кај Албанците, како во земјата така и во колониите надвор од земјата, се одвивала една интензивна политичка активност за признавање политичко-административна автономија на Албанија. Во последните месеци на 1897 година во пределите на Косово дојде и до вооружен судир помеѓу Албанците и турската војска. Во тие денови во Пеќ бил одржан еден собир на истакнатите албански првенци од многу краишта на кој се настојувало оживување на албанската лига која ќе ги соедини сите албански сили за остварување на автономна Албанија.⁹⁾ Албанскиот демократски печат пишувал тие денови во врска со настаните на Косово, обрнувајќи се до европското јавно мнение: „Ние од Европа не бараме ништо друго освен да ги запази нашите права и да не дозволи на туѓите кралства да влезат во Албанија“.¹⁰⁾

Турските власти, плашејќи се албанското прашање да не заеме пошироки размери и да не предизвика интервенција на европските сили, почнале да им ветуваат на Албанците дека ќе им ги признаат некои од нивните барања ако се смират. Меѓу тоа, тоа било само демагогија за да се добие во времето, инаку турските власти никогаш не ги исполниле ветувањата.

Дипломатската активност на европските држави околу реформите во Македонија продолжила и во 1898 година, иако тие настојувања немале искрени намери. И балканските држави Србија, Бугарија и Грција ја продолжиле својата политичко-пропагандна дејност што неминовно повлијаело и кај албанското национално движење. Во првите денови на јануари 1898 година се состанале претставниците на Албанскиот комитет од Цариград, на друштвото „Dituria“ од Букурешт, на друштвото „Vëllazëria shqiptare“ од Каиро и на друштвото „Dëshira“ од Софија во Букурешт каде е усвоен заеднички став со кој се осудува непријателскиот став на турската влада спрема Албанците.¹¹⁾ Тие усвоиле и заеднички меморандум кој во име на албанското население е доставен до Високата Порта и до Големите сили. Во него се вели дека Албанците ја започнале вооружената револуција за да ја извојуваат автономијата на Албанија во која ќе се вклучат вилаетите: Скадарскиот, Косовскиот, Битолскиот и Јанинскиот.

⁸⁾ „Shqipëria“ (Албански весник) Бр. 20 од септември 1897. Овој весник се печател во Букурешт како орган на албанското друштво „Dituria“ во Букурешт. Турските власти презеле мерки весникот да не се прошири по пределите со албанско население.

⁹⁾ Shukri Rahimi, Vilajeti i Kosovës. Prishtinë, 1969, str. 90.

¹⁰⁾ „Shqipëria“ Бр. 28 од 15 ноември 1897.

¹¹⁾ Historia e Shqipërisë II. Str. 218.

Тие во меморандумот го забележуваат и следното: „Ако Грците, Бугарите, Србите и Црногорците велат дека се наши браќа, ние ќе ги пречекваме како браќа само под еден услов, секој да е господар во својата куќа. Ние немаме никакви претензии на нивните земји, ние ја сакаме Албанија за Албанците“.¹²⁾

Од големите европски сили Англија едно време била повеќе ангажирана околу пронаоѓањето решение за смирување на Балканот. Во извештајот на српскиот пратеник од Лондон се вели како англиската влада настојувала да ги ангажира и другите европски сили во Македонија на која полагаат право сите балкански држави да се воведат реформи и да се прогласи автономија на Македонија под еден европски гувернер. На Албанија, која е постојанен извор на немири, да ѝ се даде автономија и двете провинции да бидат под суверенитет на султанот.¹³⁾ Од овој извештај може да се заклучи дека некои од европските сили биле сериозно заинтересирани да се најде решение за овие два поробени народи под османската власт и да им се признае административно-територијална автономија. Меѓутоа, ова не го сакале другите европски сили и балканските држави кои претендирале на овие територии. Таков предлог на англиската влада ги вознемирила владите на балканските држави, кои потпомогнати од Царска Русија, настојувале да го оневозможат остварувањето на англиската концепција. Балканските држави наидоа на сигурна поддршка и од турската влада која не сакала да дозволи од нејзината територијална целина да се издвојат посебни автономни единици. За ставот на турската влада по ова прашање најдобро зборува изјавата на турскиот министер на надворешните работи Тефик паша кој изјавил: „Ниту една влада ниту еден турски државник не би можел на тоа да пристане и мирно да гледа како едно по едно парче месо се откинува од живото тело на турската држава... Сакаме секому да му ја одземеме можноста и апетитот да ни одземе делот што се вика Македонија, па и преку границите на оваа и од тие делови да создадат некакви автономни државички“.¹⁴⁾

Помеѓу балканските држави исто така постоела недоверба, особено помеѓу Србија и Бугарија, бидејќи и двете претендирале на македонската територија. Српската влада со недоверба гледала на активноста од страна на бугарската влада која божем се ангажирала за создавање автономна Македонија со цел подоцна

¹²⁾ ДА СИП ПО Извештај на српскиот пратеник од Цариград, од 1/14 февруари 1898 година, во трилог го испраќа и меморандумот на албанските друштва на француски и албански јазик.

¹³⁾ Државен архив на Босна и Херцеговина, Президијал на земаљската влада (ДА ВиХ Президијал) Бр. 158, Препис на извештајот од Белград од 2 февруари 1898 година.

¹⁴⁾ ДА ВиХ Президијал, Бр. 540, прелист на извештајот од Белград од 2 мај 1898.

да ја приклучи кон Бугарија. Бугарската влада исто така покажала недоверба спрема политичко-пропагандната активност на српската влада. Бугарската влада била убедена дека во остварувањето на своите планови ќе најде на голем отпор од турските власти, како и од српската влада. Таа била убедена дека македонското прашање не можело да се реши изолирано од останатите прашања на Балканот, особено од албанското прашање. Токму поради тоа бугарската влада решила да ја искористи и оваа можност за да ги придобие и некои албански личности како би можело комплексно да се реши божем македонското и албанското прашање со создавањето на две автономни единици. Во врска со ова бугарската влада ги ангажирала некои личности од македонската и албанската емиграција во Бугарија за нивното заедничко дејствување во правец за остварување на автономија на Албанија и Македонија. Според извештајот на српскиот управник на работите во Софија, иницијатива за таков потфат дал бугарскиот истакнат дипломат Ризов, а таков став одобрила и владата на Стоилов.¹⁵⁾ Таков предлог за спогодба по сè изгледа е прифатен од двете договорни страни и врз база на тоа е формиран и меморандумот кој бил доставен до Високата Порта и до европскиот печат.

Во прилог го донесуваме интегралниот текст во превод на предлогот врз база на кој е и постигната спогодбата.

* * *

Предлог за воспоставување административна автономија во Албанија и Македонија

Т. 1 Од Солунскиот, Битолскиот вилает и еден дел од Косовскиот се установува провинцијата Македонија со главен град Солун. Границите на оваа провинција ќе се движат од прилика вака: Врање, Прешево, Куманово, Качаник, Третово, преку Карадак и Шар Планина до Кораб, по текот на Велешница до Црни Дрим; преку селото Ендрета во западната граница на Охридската околина, Корча до планината Грамос. Јужна граница: околините Костур, Каилале, Воден, Караферрије, сè до устието на Бистра во Егејското Море. Оваа провинција ќе го зафати и полуостровот Халкидика до делтата на реката Места, потоа низ реката североисточно до селото Радибош и до границата на Србија и Бугарија.¹⁶⁾

¹⁵⁾ ДА СИП ПП, извештај на Иван Павловиќ од Софија од 23. II. (8. III) 1898. Тој наведува дека спогодбата е постигната во летото 1898, кога е формулисан и меморандумот.

¹⁶⁾ Со ова бугарската влада сакала да ги оствари одлуките на Санстефанскиот договор.

Т. 2 Од досегашните вилаети Јанинокиот, Скадарскиот и еден дел од Косовскиот вилает се воспоставува провинцијата Албанија со главен центар Елбасан. Границите на оваа провинција почнуваат од Врање на север до границите на Србија и Босна и Херцеговина и со Црна Гора зафаќајќи го и Новопазарскиот санџак. Западно до Јадранското Море јужно до грчката граница и Егејско Море до реката Бистрица од каде на исток ќе се граничи со провинцијата Македонија.

Т. 3 Султанот во спогодбата со Големите сили ќе постави два главни гувернера за пет години кои ќе ја преземат власта над овие две провинции. Овие гувернери треба да се од мнозинството на соодветната провинција како по народноста така и по верската припадност. Според тоа, за Македонија бугарин-христијанин, а за Албанија албанец-мухамеданец.¹⁷⁾

Т. 4 Во секоја провинција се воспоставува административен совет од шест члена (еден вид министри).

Т. 5 Во главниот град на секоја провинција ќе се постави секоја година непосредно избрано провинциско собрание (како законодавно тело).

Т. 6 Сите чиновници во провинциите се поставуваат од народноста што претставува мнозинство во соодветната провинција. Повисоките чиновници се поставуваат по предлог на гувернерот од страна на султанот, а пониските ги поставува самиот гувернер.

Т. 7 Службениот јазик во Македонија е турски, бугарски и грчки, а за Албанија — турски, албански и словенски (српски и бугарски).

Т. 8 Се обезбедува личната сигурност на сите граѓани, како и правото врз сопственоста, куќата и слободата на печатот.

Т. 9 Основната настава е во рацете на христијанските општини. Вишите школи се под централната управа.

Т. 10 Правото на земјишната сопственост и недвижниот имот ќе се регулира со закон со кој ќе се обезбеди и неповредивоста на тоа право.

Т. 11 Системот на даноците се базира врз еднаков разрез, десетокот се преобразува во данокот на земјиштето.

Т. 12 Да не се дозволи колонизација на Черкезите. Останатите масовни доселувања ќе се дозволат само со одобрение на главниот гувернер и со одобрение на провинциското собрание.¹⁸⁾

¹⁷⁾ По третата точка постои забелешка во која се вели дека меморандумот е составен од Албанци и Македонци кои не се вклучени во Комитетите. Меѓутоа, бугарската влада македонското население го третира како бугарско затоа и секаде е забележено „бугарин“. Споменатиот меморандум на султанот му го предал некој Јусуф Али од Дебарскиот крај кој долго време живеел како емигрант во Софија. Од него има издадена на бугарски јазик една брошура под наслов „Текуштите работи достоини за внимание“. Тој за време на Руско-турската војна водел преговори со командантот на руските војски во Бугарија.

¹⁸⁾ Да СИП III Извештајот на дипломатскиот агент на Србија во Софија, од 23. II. (8. III) 1899 год. покрај кој е приклучен и споменатиот предлог или како што го вика тој меморандум.

Т. 13 Административните и судските Уредби во провинциите треба да се совпаѓаат.

Т. 14 Секое собрание на општината ќе избере свој одбор под раководство на кмет, а околиците под околицки одбор и окружните под окружен одбор.

Сите претставители на верските заедници се исклучуваат од одборските собранија.

Т. 15 По општините се избираат општинските одборници, а по селата можат да се соединат и повеќе села.

Т. 16 Судовите се независни наполно од управата. По селата општинскиот одбор воспоставува мировен суд. По околиците постојат судови за помирување, додека по окрузите првостепени судови. Поред овие, во три-четири поголеми градови ќе постојат и второстепени судови (апелациони судови), а во седиштето на провинциските управи еден врховен суд.

Верските и бракоразводните парници се исклучуваат од судските компетенции и се отстапуваат на верските власти.

Т. 17 Полиција се формира исклучиво од месното население, имајќи ја предвид народноста што преовладува во соодветната провинција.

Т. 18 Заради одржување на редот и мирот се установува народна војска по провинциите врз постојниот систем на регрутирањето (избор со коцка). Војската ќе биде под команда на генералниот гувернер. Народната војска не смее да изнесува повеќе од 1% од целокупното машко население.

Вишите офицери ќе бидат поставени непосредно од султанот по предлог на главниот гувернер, додека останатите ги поставува самиот гувернер.

Народната војска не смее да се употреби вон границите на провинцијата. Освен тоа, турската влада може на одредени гранични места да држи свои гарнизони исклучиво од редовната војска. Таа војска во ниеден случај не смее да се употреби за реквизиција.

По наредбата на султанот, во двете провинции може да се држи и вонредна војска, без оглед на народноста и верата, со цел да се употреби само во границите на европска Турција против некој надворешен непријател. Во случај на некаков надворешен напад на провинциите, народната војска може да побара помош од турската војска.

Т. 19 За да се избегнат верските расправи помеѓу Бугарите и Грците, неопходно ќе се издадат бератите за бугарските митрополити во Македонија: Солун без Итилама, за Мелник, Воден, Дојран, Кукуш врз основа на веќе извршената анкета. За Серез, Драма и Костур (треба веднаш да се изврши анкета).

Т. 20 Буџетот и даноците ги одобруваат провинциските собранија, така што 20% од приходите ќе се предадат на турската државна каса, а останатиот дел ќе се употребува за потребите на провинциската управа.

Т. 21 Кога ќе бидат поставени генерални гувернери, во исто време ќе бидат поставени и комисии ad hoc во кои ќе бидат застапени сите народности од провинциите и под раководство на главен гувернер во детали ќе ги разработаат реформите.

Т. 22 Да се даде општи амнестији за сите политички осуденици од двете провинции.

Т. 23 И за Одринскиот вилает ќе се побараат слични реформи.¹⁸⁾

* * *

Од сето горе изложено може да се заклучи дека предлогот за создавање на двете автономни единици е обработен во детали од страна на бугарската влада, настојувајќи на овој начин да ги оствари своите цели за присоединување на Македонија кон Бугарија. Треба да се подвлече дека и самата забелешка што стои во предлогот во која се вели дека спогодбата е постагната помеѓу Албанците и Македонците кои не припаѓаат на Комитетите се гледа дека не бил некој споразум од пошироки размери, туку околу оваа работа биле ангажирани неколку личности Албанци и Македонци што ѝ служеле на бугарската влада. Оттука за некаков споразум помеѓу двете движења не може да станува збор. Ова го потврдуваат и самите настани кои се одвиваат во двете соседни движења. Сето тоа би било многу природно кога би постоела соработка помеѓу албанското и македонското национално движење, кога се знае дека и едните и другите се бореа под исти услови и за иста цел, меѓутоа до таква соработка не дошло иако имало некои настојувања.